

PARALELOGRAM SLAVENSKE NAZOČNOSTI U EUROPI

Iako su se unutarnje granice slavenske Europe često nasilno mijenjale, ipak je u njihovom okviru, i to upravo u renesansi, stvoren, još i danas bez većeg problema prepoznatljiv nacionalni, a onda djelomično i državni, paralelogram koji je u devedesetim godinama 20. stoljeća, nakon raspada Sovjetskog Saveza, Čehoslovačke i Jugoslavije, još jednom razotkrio svu dvojnost svoje europske (ne)integriranosti. Lingvističke granice prostora, u kojem već više od jednog tisućljeća žive slavenski narodi, omeđene su s istoka Uralskim gorjem, dok se na zapadu taj prostor dodiruje s njemačkim i talijanskim teritorijima u srednjoj Europi. Na sjevernim granicama Slavenima je prirodna međa Baltičko more, dok su njihove najjužnije lingvističke međe na otocima uz istočnu obalu Jadranskoga mora, sve do rijeke Bojane.⁷⁸

Ti geografski rubovi u prošlosti nisu predstavljali značajniju branu unutarnjim migracijama. Ogromna šumovita prostranstva koja se prostiru od Karpata na sjeveru i balkanskih planina na jugu imala su kroz povijest funkciju usporavanja zapadnih osvajanja, ali i kulturnih utjecaja, dok je s druge strane zbog svoje slabe branjivosti taj limes bio porozna barijera koja je olakšavala istočne prodore Tatara i Mongola iz Azije. Sve je to pomoglo da se na europskom istoku formira jedna od najsloženijih lingvističkih, ali i etničkih, zatim civilizacijskih i eklezijastičkih cjelina na svijetu. Isto tako, taj lingvističko povijesni košmar stvorio je vrlo specifičan način svoga vlastitog poimanja i jedne posve specifične narativne sheme kojom su ga stranci željeli iskazati.⁷⁹

---

⁷⁸ K. Zernack, *Osteuropa. eine einföhrung in sein geschichte*, München 1977; J. Sziöcs, *The Three Historical regions of Europe, Acta historica Academiae scientiarum hungaricae*, XXIX, Budimpešta 1983; M. Todorova, *Imagining the Balkans*, New York–Oxford 1997.

⁷⁹ L. Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford 1994.

Nakon dugih stoljeća sporijeg civilizacijskog i kulturnog razvoja u vrijeme seobe naroda, dogodilo se da su već tijekom 14., a onda još više u 15. stoljeću u samom središtu Europe, ali i na njezinom jugoistoku, Slaveni stvorili prve značajnije državne konsolidacije postsrednjovjekovnog tipa. Dogodilo se to najprije u kraljevstvima Čeha, za vrijeme vladavine Karla IV. iz dinastije Luksemburgovaca, a onda i Poljaka, posebno za vrijeme integracije njihove krune s litvanskom lozom Jagelovića. Srodan proces zbivao se u višenacionalnom kraljevstvu Ugarskom, kojemu su državopravno pripadali ostaci nekadašnje države Hrvata, i to najprije za vrijeme prevlasti anžuvinskih vladara, a kasnije se sve još određenije učvrstilo u doba Matije Korvina. Paralelno stvaranje specifičnog predrenesansnog društva započelo je i u kraljevini Srba na krajnjem jugoistoku Europe, i to posebno u vrijeme vladavine cara Dušana sredinom 14. stoljeća, ali taj je proces skorim prodorom Turaka bio brutalno zaustavljen.

Sve te države bile su se u stanju vrlo rano integrirati u zapadni, dakle latinski svijet, što će uskoro značiti sustav humanističkih vrijednosti. Te su moćne kraljevine čak i u vrijeme husitskih ratova u Češkoj, s izuzetkom Srbije kojoj je bilo kakav humanistički razvitak zapriječen, tijekom čitavog 15. stoljeća pokazivale više vitalnosti od sasvim dezorijentiranih i kriznih zapadnoeuropskih država kakve su u to doba postojale na britanskim otocima, u Francuskoj ili u fragmentiranim državicama na Apeninima, na razmrvljenim Pirinejima ili u raspršenim njemačkim zemljama. Kod Slavena su se na istoku i jugoistoku Europe još od vremena njihovih ranosrednjovjekovnih migracija formirale tri temeljne jezične, a time i eklezijastičke grupe.⁸⁰ Najprije ona zapadnih Slavena, među kojima su se oko svojih budućih nacionalnih imena okupila plemena Poljaka, Čeha i Slovaka, a kod kojih je utjecaj istočnog kršćanstva bio posve neprimjetan. Brojčano najveća grupacija bila je ona istočnih Slavena, u kojoj se najznačajnijom energijom odrazila ideja Bizantske crkve i njezinog kontinuiteta. U toj grupaciji dominantni su Rusi, a nešto kasnije u širokom prostoru najistočnije Europe demarkirale su se narodne skupine Ukrajinaca koji su dugo nazivani i Rutenima te Bjelorusa smještenih na istočnim poljskim granicama.

Na jug Europe od sedmog stoljeća smjestili su se južni Slaveni među kojima se vjerskom pripadnošću Zapadnoj crkvi razlikuju narodi poput Slovenaca

---

⁸⁰ *Studi sulla questione della lingua presso gli Slavi*, ur. R. Picchio, Rim 1972; *Aspects of the Slavic Language Question*, ur. R. Picchio – H. Goldblatt, sv. I–II, New Haven 1984.

Prikaz Dubrovnika iz 1486. u rukopisu iz njemačkog grada Gotha.

i Hrvata od Srba, Makedonca i Bugara, od kojih su ovi posljednji, usprkos svoje mongolskom genetskom podrijetlu, vrlo brzo prihvatili slavenski jezik najbližih susjeda, i to onih koji su od doseljenja u dodiru s istočnim eklezijastičkim tradicijama. Zajedno sa Slavenima u istočnoj i jugoistočnoj Europi mjesto su pronašle i brojne neslavenske nacije, pri čemu su u doba humanizma najvažniju ulogu odigrali Mađari kao dominantna nacionalna grupa Ugarskoga kraljevstva, narod koji govori jedan od jezika finsko-ugarske skupine i koji je bio blizak zapadnoj latinskoj liturgiji. Zatim su tu baltički Litvanci, jedan od najkasnije pokrštenih europskih naroda, u renesansi podijelili svoju povijesnu sudbinu s Poljacima, te konačno balkanski Vlasi, potomci starorimskih doseljenika, koji žive u današnjoj Rumunjskoj, a nekoć su nastavali Transilvaniju i

Vlašku te su, usprkos svome romanskom jeziku, u liturgiji upotrebljavali istočne slavenske obrednike.

Na jugu Europe moderni Grci, značajno asimilirani s pravoslavnim Slavenima, reformirali su i prihvatili starogrčki idiom, a na području današnje Albanije, još od vremena doseljenja Slavena, živjeli su potomci balkanskih Ilira koji su onamo stigli u prethodnoj, inače posljednjoj kasnoneolitskoj migraciji.⁸¹ Po doseljenju slavenskih narodnih skupina na njihovoj konverziji i evangelizaciji paralelno su radile zapadna Latinska i istočna Grčka crkva. Taj se proces odvijao u vrijeme raskola tih dvaju crkava pa je i zbog toga kod tih naroda proces civilizacijskog i religijskog cijepanja na dvije oprečne polutke, jednu vjernu grčkim, a drugu latinskim crkvenim tradicijama, bio još izravniji.⁸² Bio je taj proces paralelan sa svim ostalim unutareuropskim podjelama koje su se odvijale u srednjem vijeku, samo što je njime na tijelu slavenskih naroda bila trajno naglašena drastična, a još od ranije, dakle čak puno prije slavenskog doseljenja, zacrtana podjela Europe na zapadnu latinsku papinsku Europu i na istočnu grčku i barbarsku njezinu polutku.

Taj okvir nanio je etničkom slavenstvu neke stalno vidljive ožiljke. Uvjeti za takvo stanje postojali su i mnogo prije dolaska Slavena na istočne europske granice, gdje se njima dogodilo da su ušli u već otprije uspostavljenu povijesnu naraciju te su stupili na pozornicu na kojoj su uloge dobrih i zločestih već otprije bile podijeljene. Taj novi, a u stvari stari unutarnji rascjep Europe koji se događao od srednjega vijeka na tijelu slavenskih naroda, kroz stoljeća je urezivao mnoge ožiljke u tkivo i u dušu cijelog kontinenta, pri čemu je sasvim jasno da su slavenski narodi bili najizravnija žrtva te geopolitičke i eklezijastičke rastrojenosti. Zagovornici posebnosti europskoga germansko–romanskog Abendlanda s nekim čudnim užitkom odbacivali su tijekom novije povijesti dijelove vlastitog kontinenta i njihove kulture i duhovnosti s neuvjerljivim opravdanjem da su ti dijelovi neeuropski, da su azijski, da su bizantski, da su grčki, da su prokleti od pamtivijeka.

Ta nepravda ipak dobiva prvi pozitivno usmjereni poticaj u ranoj renesansi kad je na temeljima *studia humanitatis* došlo u Europi, to jest najprije u Itali-

---

⁸¹ *The Slavic Literary Languages; Formation and Development*, ur. A. Schenker – E. Stankiewicz, New Haven 1980.

⁸² R. Picchio, *Die historisch–philologische Bedeutung der kirchenslavischen Tradition. Die Welt der Slaven*, sv. 7, Wiesbaden 1962.

ji, do jedne sasvim nove i ponešto drukčije podjele duhovne Europe, podjele u kojoj se istim mjerilom počelo odmjeravati one narode i one pojedince, svejedno odakle su potjecali, kojim su materinjim jezikom govorili ili koju su vjeru odabrali, ukoliko su bezrezervno prihvatili retoričku baštinu antike i ukoliko su bili spremni preuzeti temelje starorimskoga pravnog i antičkog filozofskog sustava.⁸³ Tako su počeli nastajati uvjeti u kojima je iz perspektive humanističkog laicizma bilo sve više utjecajnih i u humanizmu iniciranih ljudi i na slavenškom istoku Europe pa se u krilu Zapadne rimske crkve našlo onih koji su bili spremni pomoći čak i narodne jezike tih manjih nacija da se afirmiraju, ali pod uvjetom da njihovo prihvaćanje bude praćeno paralelnom i vrlo snažnom afirmacijom latinskih i humanističkih studija.

Pored takve moderne i u humanizmu nanovo rođene jedinstvene Europe, na polju duhovnom nastavili su raditi i oni koji su svojim latentnim medievizmom i antilatinskim i antipapinskim, a onda i antitalijanskim stavovima i osjećanjima, onemogućavali nadnacionalnim jezicima da se razvijaju i šire te da ravnopravno konkuriraju narodnim jezicima u liturgiji, ali i u upravi i javnom životu uopće. Takovi slučajevi bit će posebno vidljivi i u nekim sredinama *Slavia romana*, u kojima su bile snažne pojave reformatorskih crkvenih pokreta. Te su tendencije bile naročito snažne u pobunjenoj husitskoj Češkoj na razmeđu 14. i 15. stoljeća.⁸⁴ Te tendencije neće biti strane niti dijelu glagoljaških svećenika u primorskoj Hrvatskoj ili bogumilima u Bosni i Bugarskoj, da bi se kasnije još više afirmirale u krilu protestantskog pokreta i njegovih derivacija kakve su se iz Njemačke širile na rubne dijelove slavenstva, u Sloveniju, Češku i Slovačku te Transilvaniju.⁸⁵

Da su te nove podjele bile duboke, vidi se po tomu što Europa ni do danas nije pronašla dovoljno energije uz pomoć koje bi bez ostatka integrirala u svoj duhovni krajolik i svoje vlastite istočne rubove. Unutaroslavenski raskol koji je svoj zametak imao u srednjem vijeku, a koji je zbog eklezijastičkih zapreka po-

⁸³ E. P. Cheyney, *The Dawn of a New Era, 1250–1453*, New York 1936; M. P. Gilmore, *The World of Humanism, 1453–1517*, New York 1952.

⁸⁴ O. Odložilík, *The Hussite King: Bohemia in European Affairs, 1440–1471*, New Brunswick 1965; G. Heymann, *George of Bohemia: King of Heretics*, Princeton, 1965.

⁸⁵ F. Dvornik, *Gli Slavi nella storia e nella civiltà europea*, sv. I–II, Bari 1968; F. Conte, *Les Slaves. Aux origines des civilisations d'Europe centrale et orientale (VIe–XIIIe siècles)*, Pariz 1986; T. Špidlík, *La spiritualità dell' oriente cristiano. Manuale sistematico*, Rim 1985.

stao još vidljivijim u epohi humanizma i u vremenu europske renesanse, donekle se danas smanjio, ali i dalje pokazuje svoje negativne rezultate. Zato se može bez okolišanja zaključiti da baš svi oni elementi koji i u suvremenosti povezuju, ali i razjedinjuju zapadne Europljane od Slavena i koji su se mogli uočiti već u srednjem vijeku, nisu nažalost bili nešto manje vidljivi u zajedničkoj latinskoj, to jest humanističkoj tradiciji europskih nacija koja se raskrilila u epohi renesanse. Ta tvrdnja je točna, premda u sebi više od svega skriva žal suvremenog čovjeka za još jednom od propuštenih prilika naše zajedničke povijesti, za još jednom prilikom koja se pojavila u vrijeme humanizma i renesanse, prilikom da se već u toj ranoj epohi prevladaju unutareuropske podjele i da se europski kontinent već tada uputi sasvim drukčijim i harmoničnijim smjerom.

Taj stav prvi je na više mjesta u svojim radovima iskazao E. Robert Curtius i nije slučajno što je to bilo odmah nakon Drugoga svjetskog rata kad je bilo očito da Europa stoji pred još jednom svojom tragičnom podjelom, još jednim od svojih zaborava integriranosti istočne i slavenske polutke s onom zapadnom, to jest romansko–germanskom. Svakako je značajno da je taj stav iskazivao čovjek koji je stvorio temeljni pogled na latinističku tradiciju sveukupne europske književnosti.⁸⁶ Kako je raširenost humanističke tradicije u renesansi bivala sve slabija i kako je taj proces jačao što se više približavao istočnim rubovima kontinenta, to se i u epohi renesanse dogodilo da, premda se radilo o prvoj europskoj afirmaciji laicizma, nije bilo bez ostatka moguće prevladati eklezijastičku ograničenost ranoga i zreloga srednjeg vijeka. Na dodatnu podijeljenost Europe, i to posebno na odvajanje njezinog istočnog slavenskog dijela, značajno je u renesansi djelovala i pojava protestantizma, religijskog pokreta koji je sa svoje strane inače dvojnoj dodao još trojnu ideološku i eklezijastičku podjelu kontinenta te još više zakomplicirao ionako složenu kulturnu i civilizacijsku geografiju.⁸⁷

Neasimiliranosti istoka pretežno slavenske Europe značajno su pridonosile i navale Turaka s juga, Mongola i Tatara s istoka, kao i vojne aktivnosti sjevernoga mitskog Teutonskog viteškog reda na Baltiku. Silnice tih energičnih vojnih formacija potpuno su uzdrmale ionako labilne istočne granice ranih slavenskih država. Obrisi istoka Europe postali su zbog istočnih prodora još nejasnijim, a

---

⁸⁶ E. R. Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, preveo S. Markuš, redigirao T. Ladan, Zagreb 1971.

⁸⁷ M. Kudělka, »Nová syntéza historie slovanských národů«, *Slovanský přehled*, sv. LI, 1965.

kako su se ti prodori događali upravo u vrijeme kad su nastajale i prve moderne države Slavena, bili su presudni da se najveći dio njihovih državnih zajednica počne doživljavati kao politički, a to će reći i civilizacijski nezreo.⁸⁸

Europski Abendland ostao je tako i u vrijeme renesanse još jednom značajno udaljen od vlastitih istočnih dijelova. To, naravno, ni u kojem slučaju ne znači da i u epohi europskog preporoda, u epohi renesanse mnogih do tada zapretnih vrijednosti, nisu bile stvorene presudne civilizacijske i kulturne okolnosti koje i danas pokazuju put kojim sutrašnja Europa treba krenuti ukoliko joj je cilj postizanje unutarnjeg dijaloga među još uvijek suprotstavljenim i civilizacijskim granicama podijeljenim njezinim dijelovima. Taj dijalog i njegova potreba velika su baština renesansnog humanizma.⁸⁹

Tek kada do kraja ostvare baštinu humanizma stanovnici Europe moći će svoje europejstvo doživljavati kao zajednički kulturni projekt svih na kontinentu zatečenih naroda i svih ondje postojećih interesnih grupa. Nažalost, velika civilizacijska podjela Europljana na europski zapad i europski orijent nije ostala isključivom baštinom srednjega vijeka. Ta podjela čedo je i modernog doba pa čak i njegove renesansne epohe koja je, premda prvi duhovni pokret modernog doba u kojem su ljudi imali potrebu stvoriti općeeuropske vrijednosti, imala prilično mnogo ograničenja. O njima želimo govoriti samo usput, dok ćemo nadalje naglašavati one silnice i one osobnosti koje su pridonosile jedinstvu nepotrebno razdijeljene Europe.

---

⁸⁸ Vidi o negativnim, ali i drugim utjecajima turskih upada u Europu P. Coles, *The Otoman Impact on Europe, 1350–1699*, New York 1968.

⁸⁹ D. Caccamo, *Introduzione alla storia dell'Europa orientale*, Rim 1991.